

221

Metin Sözen: "İpek Yolu ve Kültürü Üzerine"

Yaşamımın elli sonrasında yaşamım boyunca geliştirdiğim düşüncelerimi hızla yeniden gözden geçirmek durumunda kalacağımız aklıma gelmezdi. Gerçekten ülkemizde yüzyılımızın başlarından beri okur-yazarların biraz zorlama gibi gözükken ikiye bölünmüşlüğü, değişik yoğunluk ve düzeyde bugüne kadar etkisini sürdürdüğü dikkate alınırsa, Türkiye'de soğukkanlı ve tutarlı bir yol izlemenin günlüğü hemen gündeme gelir. Hemen hemen yirminci yüzyılı dolduran bu tartışmaların iki yüzünde de bir boşluk olduğu açıktır. Bunu soğukkanlı açıklamanın da zorlukları, bu yüzyıl boyunca aynı biçimde korunarak gelmiş bulunuyor. Karşılıklı suçlamalar ve çekişmelerle geçen, siyasal, kültürel boyutları olan bu ortam içinde sürekli doğruları yakalamanın çoğu kez güçlükler yarattığını bugün açıkça söylemek gerekiyor.

Bu açıklamalarla gelmek istediğim nokta, Türkiye kültürel ortamını oluşturma süresinde, çoğu kez tarihsel ve kültürel verileri, günün egemen görüşlerinden arındırarak yargılama ve değerlendirmeye ulaştırmamızdır. Bugün kullandığımız sınırlar içindeki kültürel ortamımızı etkileyen ve oluşturan girdilerin ağırlık ve ölçülerini hep tek yönlü değerlendirme durumunda kalmamız, sağlıklı ve uzun yıllar geçerli olabilecek bir zeminin varlığını geciktirmiş bulunmaktadır.

Oysa bıramız Anadolu'nun derinlikli uzun geçmişin, bizlerin bu topraklarda yoğun yaşamaya başladığımız XI. Yüzyıl ve sonrasındaki ilişkiler ve etkiler ağını bile, soğukkanlı yargılama ve değerlendirmeye getiremediğimiz gözükmektedir. Doğuya ve Batıya tek yönlü bakışımız, Anadolu'nun oluşturduğu yeni kültürün yargılanmasını bir yönüyle eksik değerlendirmemize neden olmaktadır.

Son birkaç yıl içinde halen dağılan, dağıldığı oranda yeniden düzenlenmesi gereken dünyamızda, bizlerin bir türlü açıklığa kavuşturamadığımız kültürel kimliğimizin egemen özellikleri, artık en büyük dayanak olarak önümüzde durmaktadır. Bir yanıla tarihin her döneminde yeni oluşumların kaynağı olan Anadolu'da çeşitlilik içindeki bütünlüğün temel nedenlerini yakalamak, öte yandan bu çeşitlilik ve bütünlüğün kökenlerini sağlıklı belirlemesi gecikmiş de hepimizin temel görevi olarak görülmektedir.

Kültür tarihi, mimarlık tarihi açısından Anadolu'daki II. Yüzyıl ve sonrası gelişmeler adım adım izlendiğinde bir yönüyle Anadolu'nun, özel konumu gereği devingin bir ortamın oluşmasındaki büyük payı hemen varlığını duyurur. Burada ikinci bir önemli noktada, Doğu'dan getirilen değerlerin bu büyük potada nasıl biçim aldığıdır. Bugün bu yönde yazdığımız, araştırma gündemimizden çıkmayan konuların, başta belirttiğimiz gibi beni yeniden düşünmeye ister istemez yöneltti.

1992 yılı içinde Türkmenistan ve Özbekistan'a yaptığım gezileri, hep bu düşüncelerle, tartışmalarla geçirdim. Akçabad, Merv, Köhne Ürgenç, Semerkant, Buhara, Khiva gibi kentlerde yaptığım inceleme ve tartışmalarda, yüzlerce Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan Doğu'ya akan değerlerin yalnız ticaret ağırlıklı değil, onun çok ötesinde kültür ağırlıklı olduğunu bir kez daha tüm açıklığıyla gördüm. Kamplaşan ve kapanan coğrafyalar nedeniyle yakın kültürel ilişkileri bile uzun zaman dilimi içinde nasıl kestiğimizi, sağlıklı sonuçlar için düşüncelerimizi ertelediğimizi tüm açıklığıyla görme olanağına kavuştum. Özellikle G.A Pugaçenkova, G.A Rampel gibi araştırmacıların, Türkmenistan, Özbekistan ve diğer ülkelerin topraklarında kalan, bizlerin islam kültürü içinde ürettiğimiz ürünlerin kaynakları, gelişme ortamı ve sonuçları konusundaki yargılarının önemi, bugün daha açık ortaya çıkmaktadır. Artık Anadolu bir boyutuyla, ağırlıklı geçmişiyile önemli bir olgu, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harzemşahlar döneminde geliştirilenler de bir başka boyutunu sergilemektedir. Yapılardaki tasarım anlayışı, malzemenin seçimi ve kullanımı, ki bunların zaman içindeki evrimine bakıldığında, kaynakla Anadolu'daki gelişmeler arasında sıkı bir ilişki, bağlantıları güçlü bir sürecin varlığı dikkati çekmektedir. Gördüğüm kentlerde görmeden yayınlanan

değerlendirdiğim süreçleri yerinde incelediğimde, ilişkilerin gücü kadar zaman içindeki yayılışı da önem kazanmaktadır. Anadolu Selçukluları Dönemi'nin tüm yenilik arayışlarının kökeninde, bir boyutuyla özgürlüklerine yeni kavuşan ülkelerin topraklarındaki erken dönem yapılarının varlığı kendini duyurmaktadır. Bu açık biçimde tasarım anlayışından, malzemenin seçimine kadar uzanmaktadır. Kuşkusuz yapılarda bezemenin biçimi ve ağırlığı da benzerliklerin güçlü kendini duyurmasına neden olmaktadır. Bunda hiç kuşkusuz kentsel dokunun oluşma sürecinde belirgin olarak ortaya çıkan bazı temel özelliklerin de payı açıktır. Semerkant ve Buhara'da anıtsal yapıların çevrelerinin açılmasıyla nasıl onarılması güç sorunlar ortaya çıkıyorsa, benzer durum Anadolu için de söz konusudur. Bu durumun tersini Khiva'da açık biçimde yaşadık. Organik bir gelişme gösteren bu kent, böylesi eylemlere uğramadığı için, herkesin üzerindeki etkisi çok daha olumlu oldu. İstanbul ve öteki kentlerimizdeki iyi düşünülmeden yapılan kentsel dokuyu yırtan tasarım ve uygulamaların yanlışlığını herkes yeniden anımsadı.

Özellikle XVI. Yüzyıl Osmanlı mimarlık ortamındaki büyük gelişmelere karşılık, burada karşılaştığımız tümüyle çinilerle kaplı büyük boyutlu yapılar arasında, değişik açılardan önemli ayrımlarda ortaya çıkmaktadır. Osmanlı dönemi yapılarında çok yönlü arayış ve yeniliklere burada rastlamak güçleşmektedir. Önemli orandaki benzerliklere rağmen varılan nokta, Osmanlı mimarlığı açısından büyük bir aşamadır. Tışmurlu dönemi bile, eski geleneksel biçimlerin boyutlarının büyütülmesi, bezemelerin zenginleştirilmesi noktasında kalmakta, geleceğe dönük yeni ipuçları vermemektedir. Tüm yapıların zaman içindeki gelişmesini, coğrafyaların birbiriyle ilişkilerinin sağlıklı ölçülmesini istiyorsak, artık iki yönlü yoğun araştırma ve yayınlara yer vermemizin gerekliliğini sürekli gündeme tutmamız çok yönlü ilişkilerimiz açısından kaçınılmaz olmaktadır.

Dünün İpekyolu üzerinde oluşan kültürü zaman akışı, kesiştiği kültürlerle ilişkisi, günümüze akıp gelen değerlerle birlikte yeniden ayrıntılı ele almamız, siyasal açıdan da büyük önem taşımaktadır. Türkiye yeni yöntem ve kavramlarla geçmiş gelecek bağlamında sağlıklı ve ileriye dönük ipuçları, eylem planları oluşturabilirse, kendimizi tanımamız ve yargılamamız da kolaylaşmış olur. Bunu somut ve inandırıcı kılmanın bir yolu da, şehircilik ve mimarlık ortamının çok yönlü araştırma ve uygulamalara dayalı bilinmesinden geçmektedir. Geçmişteki sınırlı bakış açılarının değişmesi, bu ortamı sağlayacak gözükmetedir.